

ЗАКОННІСТЬ ЯК ОСНОВНА ВИМОГА ДО СУДОВИХ АКТИВ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Сеник С.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного права та процесу
(Львівський національний університет імені
Івана Франка, м. Львів, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-3492-5282>*

Сеник С. В. Законність як основна вимога до судових актів в цивільному судочинстві.

Основним акцентом статті є те, що у цивільному судочинстві, як і в будь-якому виді судочинства, до усіх судових актів пред'являється така вимога як законність. Законність – це одна з вимог, яка пред'являється до судових рішень як актів правосуддя. Правильне та своєчасне застосування норм процесуального права призначене для забезпечення правильного застосування норм матеріального права. Стверджується, що суддя завжди повинен враховувати, що будь-яка правова норма є складовою частиною усієї системи права і діє у взаємозв'язку з іншими нормами права. Саме тому одним із основних способів праворозуміння тої чи іншої норми права на предмет її законності є систематичне тлумачення з врахуванням також того, що право не можна зводити лише до системи законодавчих норм.

Автором визначено умови, за наявності та в сукупності яких, судовий акт є законним. Про незаконність судового акту свідчить неправильне застосування норм матеріального права і/або порушення норм процесуального права. Наголошується, що незаконність судового акту є підставою для скасування його вищестоящою інстанцією та ухвалення нею нового судового рішення або його зміни.

Окрема увага зосереджена на висвітленні питання поняття та основних ознак судової помилки в цивільному судочинстві. Запропоновано авторське визначення поняття «судова помилка». Автор акцентує увагу, що судова помилка завжди повинна бути усунута. Проте, якщо буде встановлено, що допущені судом помилки не призвели до неправильного вирішення справи, суд вищестоящої інстанції повинен в постанові про залишення скарги без задоволення та залишення судового акту нижчестоящої інстанції без змін зазначити про наявність помилки суду нижчестоящої інстанції з наведенням аргументів, чому вона не вплинула на правильність вирішення цивільної справи та чому не є підставою для скасування судового акту.

Ключові слова: судовий акт, законність, закон, судова помилка, скасування.

Senyk S. Legality as the main requirement for judicial acts in civil judicial procedure.

The main emphasis of the article is that in civil proceedings, as in any type of proceedings, all judicial acts are subject to such a requirement as legality. Proper and timely application of procedural law is designed to ensure the correct application of substantive law. It is argued that a judge should always keep in mind that any rule of law is an integral part of the entire legal system and acts in conjunction with other rules of law. That is why one of the main ways of understanding a rule of law on the subject of its legality is a systematic interpretation, taking into account that the law can not be reduced to a system of legislative norms.

The author defines the conditions, in the presence and in the aggregate of which, the judicial act is legal. The illegality of a judicial act is evidenced by the incorrect application of substantive law and / or violation of procedural law. It is emphasized that the illegality of a judicial act is the basis for its revocation by a higher instance and its adoption of a new court decision or its amendment.

Particular attention is focused on highlighting the concept and main features of miscarriage of justice in civil proceedings. The author's definition of the term "judicial error" is offered. The author emphasizes that judicial error should always be corrected.

However, if it is established that the errors made by the court did not lead to an incorrect decision of the case, the higher court must in the decision to leave the complaint unsatisfied and leave the lower court act unchanged to indicate the error of the lower court with arguments why it is not influenced the correctness of the decision of the civil case and why it is not a ground for revocation of the judicial act.

Key words: judicial act, legality, law, judicial error, cancellation.

Виклад основного матеріалу. У цивільному судочинстві суд є єдиним із усіх суб'єктів, який не тільки здійснює свої процесуальні права, виконує процесуальні обов'язки, а й здійснює відповідну реалізацію норм цивільного процесуального права за допомогою їх застосування. Крім цього, оскільки предметом розгляду є матеріально-правові відносини заінтересованих суб'єктів, заради яких і здійснюється судовий процес, суд під час розгляду та вирішення цивільної справи застосовує також норми матеріального права. Таким чином, правильне та своєчасне застосування норм процесуального права призначене для забезпечення правильного застосування норм матеріального права.

У цивільному судочинстві до усіх судових актів пред'являється така вимога як законність (ч. 1 ст. 263 ЦПК України). Законність – це одна з вимог, яка пред'являється до судових рішень як актів правосуддя.

Відповідно до ч. 2 ст. 263 ЦПК України законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права.

Вивчаючи доктринальні позиції, вважаю надзвичайно слушною думку С.Я. Фурси, що «законність поглинає дотримання норм як матеріального, так і процесуального права... Виходячи з аналізу норм ЦПК, де йдеться про умови порушення норм матеріального права, слід зробити висновок, що ухвалюючи рішення суддя повинен правильно застосовувати закон, який підлягає застосуванню до даних правовідносин, не застосовувати закон, який не підлягає застосуванню до даних правовідносин... Слід погодитись з нормами ЦПК, де йдеться тільки про правильне застосування закону, що свідчить про його однозначне сприйняття. Закон має бути викладено так, щоб його не потрібно було тлумачити, він повинен однозначно сприйматися усіма суб'єктами його застосування. У протилежному разі потрібно буде при вирішенні справ постійно звертатися до Конституційного Суду» [1, С. 132].

В.В. Комаров та Ю.В. Мамницький справедливо наголошують, що «законність – це якісний стан рішення, яке характеризується правильним застосуванням судом при розгляді і вирішенні справи норм матеріального і процесуального права» [2, С. 628].

М. Курило стверджує, що «законність пов'язується з безумовним дотриманням як матеріального, так і процесуального права під час розгляду й ухвалення судових рішень. Водночас поняття законності щодо норм права полягає в однотипному розумінні їх змісту на всій території України всіма суддями, оскільки законність не може бути місцевою чи апеляційною, законність повинна бути єдиною для всієї судової системи» [3, С. 275].

На думку Г.В. Фазикощ, «фундаментальним аспектом в розумінні вимоги законності судового рішення є його легітимність – відповідність існуючому правопорядку, якає складовою законності і відтворює його прав осудність» [4, С. 12].

Верховний Суд України у п. 1 постанови Пленуму від 18 грудня 2009 р. «Про судові рішення у цивільній справі» вказав, що «рішення є законним тоді, коли суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства відповідно до статті 2 ЦПК, вирішив справу згідно з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до даних правовідносин відповідно до статті 8 ЦПК, а також правильно витлумачив ці норми. Якщо спірні правовідносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права)» [5].

Можна стверджувати, що у діях суду реалізуються норми матеріального та процесуального права. У зв'язку з цим, із законності судового акту впливає ряд вимог, яким повинно відповідати будь-яке судові рішення. Приміром, рішення, ухвалене судом І інстанції є законне, якщо воно базується на правильному застосуванні норм матеріального права і при його ухваленні був дотриманий встановлений ЦПК України порядок провадження у цивільній справі в суді першої інстанції. Тому, залежно від обставин справи, які були з'ясовані під час розгляду справи, суд застосовує норму матеріального права або відмовляє в цьому, але у всіх випадках він з'ясовує зміст правової норми, тлумачить її стосовно предмету та підстав конкретної цивільної справи.

Слушно наголошують В.В. Комаров та В.Ю. Мамницький, що «для того, щоб правильно застосувати норми матеріального права, суду необхідно, по-перше, правильно кваліфікувати спірні правовідносини і, по-друге, правильно витлумачити і застосувати норму матеріального права до конкретних правовідносин» [2, С. 630].

Аналізуючи таку вимогу як законність рішення, О.М. Перунова зазначає, що «процес відшукування правової норми повинен починатися для суду з моменту вирішення судом питання про право на подання позову, причому початковими даними будуть обставини, які є у позові. Без застосування правильної правової норми немає правосуддя» і пропонує доповнити зміст ЦПК України «положенням про обов'язок позивача вказувати на правову норму, що є підставою порушення справи у його спорі» [6, С. 10]. Загалом погоджуючись із висловленою думкою, позицію щодо обов'язку позивача вказувати на правову норму, що є підставою порушення справи у його спорі вважаю помилковою. Звичайно, що вказівка на норму права, яка підлягає застосуванню, відповідає б інтересам позивача та полегшила б завдання суду у вирішенні правової вимоги. Разом з тим, тільки на суд може покладатись обов'язок встановити наявність або відсутності правовідносин, що є предметом розгляду в суді, та застосувати до них відповідні норми матеріального права. Дану законодавчу норму неодноразово підтримував і Верховний Суд у своїх правових позиціях. Зокрема, у постанові від 4 грудня 2019 року у справі № 917/1739/17 Велика Палата Верховного Суду дійшла наступних висновків: «суди, з'ясувавши при розгляді справи, що сторона або інший учасник судового процесу на обґрунтування своїх вимог або заперечень послався не на ті норми права, що фактично регулюють спірні правовідносини, **самостійно здійснює правильну правову кваліфікацію** останніх та застосовує для прийняття рішення ті норми матеріального і процесуального права, предметом регулювання яких є відповідні правовідносини» [7]. Аналогічну правову позицію викладено і у постанові Великої Палати Верховного Суду від 25.06.2019 у справі № 924/1473/15 (провадження № 12-15гс19) [8], а також у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 23.10.2019 у справі № 761/6144/15-ц (провадження № 61-18064св18) [9].

Слід зазначити, що інша позиція законодавця викладена в ГПК України. Так, відповідно до п. 5 ч. 3 ст. 162 ГПК України у позовній заяві повинні бути зазначені правові підстави позову. Отже, подаючи позовну заяву у господарській справі позивач зобов'язаний обґрунтувати свої вимоги відповідними нормами права. Разом з тим, у постанові КГС ВС від 20 січня 2020 року у справі № 916/556/19 зазначено, що «саме на суд **покладено обов'язок надати правову кваліфікацію відносинам сторін** виходячи із фактів, установлених під час розгляду справи, та визначити, яка правова норма підлягає застосуванню для вирішення спору. Самостійне застосування судом для прийняття рішення саме тих норм матеріального права, предметом регулювання яких є відповідні правовідносини, **не призводить до зміни предмета позову та/або обраного позивачем способу**» [10].

Таким чином, узагальнюючи норми законодавства та правові позиції ВС, можна зробити висновок, що в позовній заяві (заяві) позивач (заявник) повинен зазначити підстави своїх правових вимог, і має право зазначити посилання на певну норму закону, яку суд може змінити, якщо її дія не поширюється на ці правовідносини.

У свою чергу, вважаю, що суддя, застосовуючи норми процесуального і матеріального закону, повинен керуватись демократичними принципами права та опиратись на власне праворозуміння та практичний досвід. Суддя завжди повинен керуватись ч. 10 ст. 10 ЦПК України, у якій зазначено про заборону відмови у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини. Також і практика судів вищих інстанцій, яка іноді встановлює інші правила здійснення судочинства, ніж це впливає з буквального тлумачення правової норми, спрямована на задоволення потреб суспільства в найбільш ефективній процедурі здійснення правосуддя, якість якого не повинна погіршуватись через недосконалість змісту нормативних актів.

Таким чином, правозастосовна діяльність суду полягає в тому, що суддя завжди повинен враховувати, що будь-яка правова норма є складовою частиною усієї системи права і діє у взаємозв'язку з іншими нормами права. Саме тому одним із основних способів праворозуміння тої чи іншої норми права на предмет її законності є систематичне тлумачення з врахуванням також того, що право не можна зводити лише до системи законодавчих норм.

Передусім законність рішення передбачає дотримання судом положень Конституції України, загально визнаних принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів України, які є складовою частиною її правової системи.

Рішення суду повинно бути ухвалено відповідно до норм матеріального права. Суд повинен застосувати норму, яка підлягає застосуванню в конкретному випадку, і правильно її розтлумачити.

Відповідно до ст. 10 ЦПК України Суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Суд застосовує інші правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України. Суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Суд застосовує норми права інших держав у разі, коли це передбачено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. У разі невідповідності правового акта правовому акту вищої юридичної сили суд застосовує норми правового акта вищої юридичної сили. У разі невідповідності правового акта міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір України.

Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України.

На мою думку, рівень правосвідомості українських суддів надзвичайно високий, а тому цілком можливим є здійснення судом оцінки нормативних актів на відповідність їх Конституції України. Вважаю, що безпосереднє застосування Конституції України при колізії правових норм нормативних актів не є втручанням в компетенцію Конституційного Суду України.

Також вважаю цілком виправданою норму про перегляд судового акту, щодо якого встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане, саме судом тієї інстанції, який ухвалив судові рішення, чи судом, яким змінено або ухвалено нове судові рішення. Дане законодавче положення узгоджується із загальноприйнятими приписами – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Конституція України повинні бути безпосередньо застосовані судом під час розгляду та вирішення цивільної справи у взаємозв'язку з іншими нормативними актами (ст. 8 Конституції України, ст.ст. 3, 10 ЦПК України, ст. 6, 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Норми права, що застосовуються судом не повинні суперечити нормативним актам, що мають вищу юридичну силу, і обов'язок виявити протиріччя між ними покладається саме на суд. Невиконання цього обов'язку є наслідком своєрідної винної поведінки судді, оскільки у разі виникнення сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, суд повинен керуватись ч. 6 ст. 10 ЦПК України.

Відповідно до ч. 9 ст. 10 ЦПК України, якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права). Слушно зауважує з цього приводу Я.П. Зейкан, що «застосування аналогії права і закону суд повинен мотивувати» [11, С. 316]. Таку ж точку зору висловлює і С.Я. Фурса [1, С. 132].

Крім цього, провадження у цивільній справі повинно проводитись з точним дотриманням норм процесуального права, оскільки істотне його порушення є підставою для скасування судового акту. Як слушно звертають увагу В.В. Комаров та В.Ю. Мамницький, «законність рішення суду пов'язана не тільки з правильним застосуванням норм матеріального права. Законним слід вважати рішення, яке ухвалене в повній відповідності зі змістом і вимогами норм процесуального права. Недотримання цих правил тягне за собою ухвалення неправосудного рішення» [2, С. 630].

Таким чином, судовий акт є законним при умові, що суд: а) правильно застосував норми матеріального і процесуального права; б) у разі протиріччя між правовими нормами ухвалив рішення відповідно до правових положень, які мають вищу юридичну силу; в) за відсутності правових норм, які регулюють спірні правовідносини, застосував закон, який регулює подібні правовідносини, а за відсутності такого закону виходив із загальних засад законодавства; г) у разі суперечностей внутріш-

нього законодавства міжнародним договорам застосував норми, встановлені цими договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Незаконність судового рішення є підставою для скасування його вищестоящою інстанцією та ухвалення нею нового судового рішення або його зміни.

У даному аспекті Комітет Міністрів Ради Європи в додатку до Рекомендації R(84)5, прийнятому 28 лютого 1984 року, зазначив, що у рішенні повинне бути посилання на будь-яку норму права і у ньому, безумовно, повинні бути вирішені усі питання, пов'язані з доводами сторін. Кожна держава, бажаючи забезпечити справедливий судовий розгляд, передбачає у національному законодавстві гарантії, що виключають набрання законної сили судових рішень, при ухваленні яких допущена юридична помилка. Під юридичною помилкою, як правило, розуміють порушення принципів справедливого судового розгляду, що відображені в національному процесуальному законодавстві, а також неправильне застосування норм матеріального права, що регулює відповідні правовідносини.

Отже, про незаконність судового акту свідчить неправильне застосування норм матеріального права і/або порушення норм процесуального права.

Відповідно до ч. 2 ст. 376 ЦПК України неправильним застосуванням норм матеріального права вважається:

- неправильне тлумачення закону;
- застосування закону, який не підлягає застосуванню;
- незастосування закону, який підлягав застосуванню.

Згідно ч. 2 ст. 376 ЦПК України порушення норм процесуального права можуть бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи.

Отже, правильно розглянути та вирішити цивільну справу означає виконати вимоги норм процесуального та матеріального права, що підлягають застосуванню з врахуванням специфіки даної справи. У свою чергу, неправильні розгляд та вирішення справи означають не тільки невиконання передбачених законом завдань правосуддя, але й призводять до судової помилки. Слід зазначити, що вимога правильного розгляду та вирішення цивільної справи стосується усієї процедури судового розгляду – від стадії відкриття провадження у справі до кінцевого його завершення у формі судового акта, що набрав остаточної законної сили. Усі процесуальні дії суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин на будь-якій стадії цивільного процесу повинні вчинятись відповідно до завдань та мети, визначених відповідними нормами права. Інакше порушення цього правила призведе до недосягнення мети правосуддя, і, в кінцевому варіанті, до певної судової помилки. До прикладу, звертаючись до суду, заінтересована особа повинна дотримуватись, зокрема, правил цивільної юрисдикції. Якщо суд помилково постановить ухвалу про відкриття провадження у справі, то це буде порушенням вимог ст.ст. 186, 187 ЦПК України. У кінцевому варіанті ця судова помилка, якщо не буде усунута на наступних стадіях цивільного процесу, може призвести до ухвалення помилкового рішення, що порушуватиме правила ст. 255 ЦПК України.

Процесуальні дії не тільки суду, але й усіх інших суб'єктів процесу, повинні вчинятись правильно та своєчасно, проте суб'єктом судової помилки завжди буде тільки суд в особі колегії суддів або судді. Це обумовлено владною, контролюючою та вирішальною роллю суду в процесі. Будучи органом правосуддя, тільки суд під час розгляду та вирішення цивільної справи уповноважений від імені держави здійснювати правозастосовну діяльність, спрямовану на реалізацію цільових установок цивільного судочинства. До цього слід додати, що саму наявність судової помилки визначити найчастіше непросто, у тому числі й тому, що результат здійснення правосуддя в умовах змагального процесу багато в чому залежить від ініціативи та активності самих учасників справи, а іноді також від в повній мірі виправданої судової дискреції.

Специфіка здійснення правосуддя як особливого виду здійснення державної влади така, що суддя нерідко змушений оцінювати обставини справи, не маючи достатньої інформації (іноді навмисно прихованої від нього), та приймати рішення в межах наданої йому законом свободи розсуду. Судді вищестоящої інстанції, перевіряючи судовий акт на предмет його законності та обґрунтованості, також можуть допустити судову помилку у своїх судженнях та діях.

До слова, судова помилка може бути вчинена умисно або з необережності, але не завжди містить ознаки складу злочину. Проте, якщо суддя по суті справи ухвалив завідомо неправосудне рішення суду, то є усі ознаки складу злочину. У цьому випадку в дію вступають правила ст. 375 КК України:

Постановленням суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Ті самі дії, що спричинили тяжкі наслідки або вчинені з корисливих мотивів, в інших особистих інтересах чи з метою перешкодження законній професійній діяльності журналіста, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Але, оскільки судовою помилкою є будь-яке порушення як норм процесуального, так і неправильне застосування норм матеріального права, то, інколи, навіть умисне вчинення судової помилки не слід кваліфікувати як злочин. До прикладу, відповідно до ч.1 ст. 8 ЦПК України ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про дату, час і місце розгляду своєї справи або обмежений у праві отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа, яка не є учасником справи, має право на доступ до судових рішень у порядку, встановленому законом., а тому, згідно ч. 5 ст. 128 ЦПК України Судова повістка про виклик повинна бути вручена з таким розрахунком, щоб особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки в суд і підготовки до участі в судовому розгляді справи, але не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання, а судова повістка-повідомлення – завчасно. Якщо суддя порушить ці законодавчі положення, то, звичайно, має місце судова помилка, ухвалений судовий акт у такій цивільній справі є незаконним та має бути скасований. Про незаконність судового акту у цьому випадку свідчить порушення норм процесуального права, хоча по суті цивільна справа може бути вирішена правильно, а, отже, в контексті застосування норм матеріального права суддя діяв правомірно. Тому, напевно чи за такі дії суддя може бути притягнутий до кримінальної відповідальності. Як свідчить аналіз судової практики, що більшість судових помилок допускається з необережності, коли суддя не передбачає протиправних наслідків своєї поведінки, хоча повинен був та міг їх передбачити.

Також варто наголосити, що не усі судові помилки призводять до неправильного вирішення цивільної справи. До прикладу, неправомірна відмова суду від дослідження одного із доказів, наданого учасником справи, порушує норми процесуального права. Разом з тим така судова помилка, допущена під час доказування, може й не вплинути на правильність вирішення цивільної справи по суті, якщо обставини, що мають значення для справи, були повністю з'ясовані на основі дослідження інших поданих доказів.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що судова помилка в цивільному судочинстві – це результат винної поведінки судді (суддів) під час здійснення судочинства у цивільній справі, що порушує норми процесуального та матеріального права та впливає на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів заінтересованих суб'єктів.

У будь-якому випадку судова помилка повинна бути усунута. Усунення судової помилки може здійснюватись як самим судом, який її допустився, так і шляхом ревізії судового акта вищестоящою інстанцією. Суд вищестоящої інстанції при з'ясуванні конкретних процесуальних порушень та їх підтвердження під час перевірки судового рішення повинен на підставі аналізу усіх обставин справи оцінити чи призвели такі порушення до неправильного вирішення цивільної справи. Так, відповідно до ч. 2 ст. 410 ЦПК України не може бути скасоване правильне по суті і законне рішення з одних лише формальних міркувань. У даному аспекті вважаю, якщо буде встановлено, що допущені судом помилки не призвели до неправильного вирішення справи, суд вищестоящої інстанції повинен в постанові про залишення скарги без задоволення та залишення судового акту нижчестоящої інстанції без змін зазначити про наявність помилки суду нижчестоящої інстанції з наведенням аргументів, чому вона не вплинула на правильність вирішення цивільної справи та чому не є підставою для скасування судового акту.

Зауважу, як правило, як свідчить аналіз судової практики, порушення норм процесуального права пов'язано із тим, що суддя застосовує норму процесуального закону ізольовано, без аналізу взаємозв'язку з іншими правовими нормами. Натомість норми, закріплені в ЦПК України, завжди повинні співставлятись у системному взаємозв'язку з правовими нормами, закріпленими у спеціальному законодавстві, в тому числі й матеріальному. Також слід враховувати ієрархію джерел права. На цьому свого часу наголошував й Верховний Суд України у постанові Пленуму «Про судові рішення у цивільній справі» від 18 грудня 2009 року у п. 2: «якщо є суперечності між нормами процесуального чи матеріального права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, то рішення є законним, якщо судом застосовано відповідно до частини четвертої статті 8 ЦПК норми, що мають вищу юридичну силу. У разі наявності суперечності між нормами законів (кодексів), що мають однакову юридичну силу, застосуванню підлягає той з них, який прийнято пізніше. При встановленні суперечностей між нормами права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, суду також необхідно враховувати роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, що містяться в

постанові від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [5].

Звертає на себе увагу формулювання законодавцем змісту ст. 376 ЦПК України, а саме словосполучення: «може бути підставою» та «неправильне вирішення справи». По-перше, що вважати «неправильним вирішенням справи». Видається, такими можуть виступати лише такі помилки щодо застосування процесуального закону, які вплинули на результат справи, без виправлення яких неможливе ефективне відновлення та захист прав, свобод та інтересів заінтересованої особи. До прикладу, Європейський Суд з прав людини визнав виправданим скасування судового рішення на тій підставі, що відповідач не був належним чином повідомлений про час та місце судового засідання. Відсутність належного повідомлення було оцінене Європейським Судом як фундаментальне порушення права на справедливий судовий розгляд, а саме як відступлення від принципу змагальності (див. рішення у справі «Tishkevich v. Russia» від 4 грудня 2008 року) [12].

Зауважу, що активність суду визначається процесуальним законом залежно від виду юридичних фактів, які необхідно встановити. Встановлення більшості фактів вимагає ініціативи учасників справи, особливо, коли мова йде про факти щодо пред'явлених до суду вимог. У даному аспекті, слід пам'ятати, що нормативні акти матеріального характеру також можуть встановлювати правила поведінки судді під час розгляду цивільної справи. До прикладу, відповідно до ч. 3 ст. 166 СК України при задоволенні позову щодо позбавлення батьківських прав суд одночасно приймає рішення про стягнення аліментів на дитину.

Процесуальний закон передбачає кінцеве встановлення та доказування певних процесуальних фактів саме судом. Приміром, факти, які визначають юрисдикцію та підсудність справи, пропуск процесуального строку, дані про наявність або відсутність обставин, що є підставою для закриття провадження у справі або залишення позовної заяви (заяви) без розгляду, дані про повідомлення учасників цивільної справи про час та місце судового засідання тощо.

Під час оцінки такого роду процесуальних фактів і ролі суду у їх встановленні слід враховувати, що правосуддя у цивільних справах не залежно від характеру спору, що вирішується судом, поєднує в собі публічні та приватні начала, але їх співвідношення різне. Перевага публічних начал в процесуальних фактах визначає активну роль суду у їх встановленні, оскільки вони породжують наслідки, що не залежать від волевиявлення учасників справи. Зокрема, встановлення у справі відомостей, що мітять державну таємницю, покладає на суд обов'язок призначити розгляд справи у закритому судовому засіданні, неюрисдикційність пред'явленої вимоги веде до відмови у відкритті провадження у справі чи закриття провадження у справі і т. д.. А тому, для правозастосування після встановлення певного процесуального факту, суддя повинен звернутись до тексту процесуального закону, що регулює відповідний вид процесуальних відносин.

А тому, якщо справа вирішена «неправильно», то, очевидно, що в такому випадку судовий акт не «може бути», а «повинен» бути скасований або змінений.

У ч. 3 ст. 376 ЦПК України визначено підстави порушення норм процесуального права, встановлення яких має наслідком обов'язкове скасування судового рішення суду першої інстанції та ухвалення нового судового рішення, а саме: 1) справу розглянуто неповноважним складом суду; 2) в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід, і підстави його відводу визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованими, якщо апеляційну скаргу обґрунтовано такою підставою; 3) справу (питання) розглянуто судом за відсутності будь-якого учасника справи, не повідомленого належним чином про дату, час і місце засідання суду (у разі якщо таке повідомлення є обов'язковим), якщо такий учасник справи обґрунтовує свою апеляційну скаргу такою підставою; 4) суд прийняв судові рішення про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки осіб, що не були залучені до участі у справі; 5) судові рішення не підписано будь-ким із суддів або підписано не тими суддями, які зазначені у рішенні; 6) судові рішення ухвалено суддями, які не входили до складу колегії, що розглядала справу; 7) суд розглянув в порядку спрощеного позовного провадження справу, що підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження.

З'ясування зазначених обставин є безумовною підставою для скасування рішення незалежно від доводів скарги та ухвалення нового рішення суду у справі.

Разом з тим, враховуючи аналіз судової практики та вимоги сьогодення, вважаю за необхідне розширити перелік безумовних підстав для скасування рішення суду у разі порушення норм процесуального законодавства, включивши наступні:

— під час розгляду справи були порушені правила щодо мови цивільного судочинства;

- у справі відсутній протокол судового засідання;
- під час ухвалення рішення суду були порушені правила про таємницю нарадчої кімнати.

У контексті досліджуваного питання слід наголосити, що згідно ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Аспекти європейських стандартів здійснення правосуддя в цивільному судочинстві відображаються в концепції справедливого судового розгляду. «Справедливий судовий розгляд» – це оціночне поняття. Конвенції не містить тлумачення даної правової категорії, а лише передбачає вимоги, дотримання яких дозволяє стверджувати про дотримання європейських стандартів правосуддя або навпаки про їх недотримання.

Виходячи зі змісту вищезазначеної норми Конвенції, право на справедливий судовий розгляд передбачає дотримання наступних вимог:

- публічний розгляд справи судом;
- розгляд справи в розумний строк;
- незалежним та безстороннім судом, який створений відповідно до закону;
- бути обізнаним щодо справи, що стосується прав та свобод;
- вільно здійснювати процесуальні права;
- користуватись безоплатною допомогою перекладача чи захисника у разі незнання мови, якою здійснюється судочинство і/або відсутності грошових коштів;
- дотримання принципу правової визначеності.

Отже, право на суд означає вільний доступ в судові органи, цей доступ повинен бути не тільки формальним (передбаченим національним законодавством) а й реальним. Вимога щодо розгляду справи судом, створеним відповідно до закону, означає здійснення судочинства судом, створення якого було реалізовано за допомогою прийняття відповідного законодавчого акта.

Список використаних джерел:

1. Процесуальні документи у цивільних справах (теорія, методика, практика): Науково-практичний посібник / За заг. ред. доктора юридичних наук, професора С.Я. Фурси. 3-тє видання. К.: Алерта ; ЦУЛ, 2011. 896 с.
2. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.
3. Курило М. Щодо можливості уніфікації принципів цивільного, адміністративного, господарського та кримінального процесуального права. *Право України*, 2013. № 8. С. 271-277.
4. Фазикош Г.В. Судове рішення в цивільному судочинстві : Автореф. дис. ... канд. юрид.наук: 12.00.03. / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків. 2008. 21 с.
5. Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text>. (дата звернення 08.02.2022р.).
6. О.М. Перунова, Процесуальні акти-документи з цивільних справ: Автореф. дис. ... канд. юрид.наук: 12.00.03. / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2007. 20 с.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 917/1739/17 від 4 грудня 2019 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86310237>. (дата звернення 08.02.2022р.).
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 924/1473/15 (провадження № 12-15гс19) від 25.06.2019 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83025253>. (дата звернення 08.02.2022р.).
9. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду у справі № 761/6144/15-ц (провадження № 61-18064св18) від 23.10.2019 р. URL: [https://protocol.ua/ua/vs_kgs_same_na_sud_pokladeno_obov_yazok_nadati_ppravovu_kvalifikatsiyu_vidnosinam_storin_ta_viznachiti_yaka_pravova_norma_pidlyagae_zastosuvannnyu_dlya_virishennya_sporu_\(vs_kgs_916_556_19_20_01_20\)](https://protocol.ua/ua/vs_kgs_same_na_sud_pokladeno_obov_yazok_nadati_ppravovu_kvalifikatsiyu_vidnosinam_storin_ta_viznachiti_yaka_pravova_norma_pidlyagae_zastosuvannnyu_dlya_virishennya_sporu_(vs_kgs_916_556_19_20_01_20)). (дата звернення 08.02.2022р.).
10. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду у справі № 916/556/19 від 20 січня 2020 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87086769>. (дата звернення 08.02.2022р.).
11. Коментар Цивільного процесуального кодексу України [Текст]. Я. П. Зейкан. К. Юридическая практика, 2006. 559 с.
12. Tishkevich v. Russia, no. 2202/05, §§ 25-27, 4 December 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89902>. (дата звернення 08.02.2022р.).